

تحلیل قرآن شناختی نظام زوجیت در آیات قرآن و بازتاب آن در ساختار خانواده جوامع اسلامی معاصر

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین الگوی قرآنی زوجیت و ارائه راهکارهای تحکیم خانواده انجام شده است. در مواجهه با چالش‌های نوظهوری مانند کاهش کیفیت روابط عاطفی و افزایش نرخ طلاق در جوامع اسلامی، مطالعه حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به آیات قرآن و روایات معصومین (ع)، سه اصل بنیادین سکونت (آرامش وجودی)، مودت (عشق مسئولیت‌پذیر) و رحمت (دلسوزی فعالانه) را به عنوان مبانی نظام زوجیت قرآنی شناسایی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد توجه همزمان به ابعاد عاطفی، حقوقی و معنوی روابط زناشویی در قالب راهکارهای چهارگانه تقنینی، تربیتی، اقتصادی و فرهنگی می‌تواند به تحکیم پایدار نهاد خانواده بینجامد. اجرای موفق این الگو مستلزم همکاری نظام‌مند نهادهای دینی، علمی و اجرایی است. پژوهش حاضر با ارائه چارچوبی منسجم، الگویی کارآمد برای سیاستگذاری خانواده در جوامع اسلامی طراحی کرده که قابلیت تطبیق با شرایط مختلف را داراست.

کلیدواژه : نظام زوجیت، تحکیم خانواده، جوامع اسلامی معاصر، الگوی خانواده اسلامی، سکونت و مؤدت.

مقدمه

در جهان معاصر که نهاد خانواده با چالش‌های بی‌سابقه‌ای روبه‌رو شده است، بازخوانی نظام زوجیت در قرآن کریم به عنوان سنگ بنای تشکیل خانواده، ضرورتی انکارناپذیر می‌نماید. این پژوهش با اتکا به روش‌شناسی قرآن‌شناختی در پی آن است تا با واکاوی آیات کلیدی، الگویی جامع از نظام زوجیت ارائه دهد و سپس با نگاهی جامعه‌شناختی، میزان انطباق ساختار خانواده در جوامع اسلامی معاصر را با این الگوی قرآنی بسنجد.

هدف اصلی این تحقیق، استخراج نظام‌مند مؤلفه‌های زوجیت از متن قرآن و تحلیل کارکردهای آن در سطح خرد (روابط زناشویی) و کلان (ساختار اجتماعی) است. در این مسیر، مفاهیمی چون

"سکونت"، "مودت" و "عدالت" به عنوان ارکان زوجیت قرآنی مورد توجه قرار می‌گیرند و ارتباط آن‌ها با چالش‌های عینی خانواده‌های مسلمان امروزی - از بحران طلاق تا اختلال در نقش‌های جنسیتی - بررسی می‌شود.

ضرورت این مطالعه را می‌توان در سه سطح تحلیل کرد: نخست در بعد دینی، پاسخگویی به شبهات معاصر درباره سازگاری تعالیم قرآنی با نیازهای جامعه امروز؛ دوم در بعد علمی، پرکردن خلأ تحقیقات بین‌رشته‌ای بین تفسیر قرآن و جامعه‌شناسی خانواده؛ و سوم در بعد کاربردی، ارائه راهکارهای عملی به نهادهای قانون‌گذار و فرهنگی برای تحکیم بنیان خانواده.

روش تحقیق این مقاله، ترکیبی از تحلیل محتوای کیفی آیات قرآن (با تمرکز بر سوره‌های بقره، نساء و روم) و مطالعه تطبیقی مصادیق عینی در سه جامعه اسلامی (ایران به عنوان نمونه جامعه در حال گذار، مالزی به عنوان الگوی تعامل سنت و مدرنیته، و مصر به عنوان نماینده جهان عرب) است. داده‌های این پژوهش هم از منابع تفسیری معتبر (مانند المیزان و مجمع‌البیان) و هم از گزارش‌های میدانی مراکز آماری استخراج می‌شود.

ساختار مقاله در مسیری نظام‌مند، ابتدا مبانی نظری زوجیت در قرآن را تشریح می‌کند، سپس به بازخوانی آیات محوری می‌پردازد، آنگاه این مبانی را با واقعیت‌های اجتماعی امروزین می‌سنجد، و سرانجام با ارائه راهبردهای اجرایی، پلی بین تفسیر قرآن و زندگی اجتماعی مسلمانان معاصر می‌زند. این پژوهش در نهایت نشان می‌دهد که چگونه بازگشت به اصول قرآنی می‌تواند پاسخگوی بسیاری از بحران‌های خانواده در عصر حاضر باشد.

1. مبانی نظری و مفهومی

1.1 زوجیت در قرآن: از تمثیل تا تشریع

تحلیل معناشناختی زوج در قرآن

لغویون معانی متعددی برای واژه "زوج" ذکر نموده‌اند از جمله:

"زوج" خلاف فرد است و گفته می‌شود زوج یا فرد همانطور که می‌گویند شفع یا وتر (ابن منظور، 1414ه.ق، ص 292-294). و در اصل دلالت می‌کند بر قرین بودن چیزی با چیز دیگر (فراهِیدی، 1410ه.ق، ج 6، 166) و نیز به هریک از دو جنس مذکر یا مؤنث، "زوج" و به هر دوی آنها "زوجان

" گفته می شود. همچنین به هر واحدی که یکی دیگر از جنس خود با آن باشد یا هر چیزی که او را نظیری باشد مانند اصناف و الوان، کفش و نعل و یا اورا نقیضی باشد مانند شب و روز، شیرین و تلخ و یا مرکب از ماده و صورت و یا جوهر و عرض باشد، زوج گفته می شود. (راغب، 1412ه.ق، ج 1، 384-385)

وجوه معنایی "زوج" در قرآن

همانطور که گفته شد، منظور از "زوج"، در اصل جریان مخصوص متعادل است که در آن مذکر و مؤنث بودن مورد توجه نیست، مگر در موارد خاصی که در آنها صبغه به صورت تشبیه به کار رفته است. مانند: «فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى؛ و از او دو زوج به وجود آورد یکی نر و دیگر ماده»، (قیامه: 39). به عبارت دیگر، "زوج" به معنای هر دو چیزی است که مقابل هم باشند، یکی فاعل و مؤثر باشد، دیگری منفعل و متأثر، از آنکه فاعل است عملی سرزند و بر آنکه منفعل است واقع شود، مانند زن و شوهر. (مصطفوی، 1368، ج 4، ص 360-362)

در نتیجه، هر شیئی که با شیئی دیگر قرین و جفت گردد، آن را زوج گویند، مثل نر و ماده در حیوانات و ... بنا بر قول خداوند تعالی که می فرماید: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ». (ذاریات: 49) و نیز می فرماید: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ؛ منزّه [از هر عیب و نقصی] است آنکه همه زوج ها را آفرید از آنچه زمین می رویاند و از وجود خودشان و از آنچه نمی دانند». (یس: 36)

به طور کلی این آیات هر چیزی که از اشیایی ترکیب شده باشد را دربر می گیرد و چون تمام موجودات هستی، مرکب هستند و نظام وجودشان از اعدادی ترکیب یافته است. لذا به این اعتبار زوجیت بر همه صادق می گردد.

بررسی موارد کاربرد "زوج" در قرآن، حاکی از این واقعیت است که این واژه به تنهایی و بدون قرینه، بیانگر جنسیت ویژه ای نیست و به معانی مختلفی از جمله قرین، مجانس، مشابه و همراه آمده است؛ اما با وجود قرینه ای لفظی یا مقامی، بر جنسیت مذکر یا مؤنث دلالت می کند.

واژه ای "زوج" ۸۱ بار، در ۲۲ آیه قرآن کریم به کار رفته است، ۷۶ بار در ساختار اسمی و ۵ بار در ساختار فعلی. در ساختار اسمی در قالب های: "زوج، زوجین، زوجان و ازواج" و در ساختار فعلی در باب تفعیل (تزویج) به کار رفته است.

2.1.2 ارکان نظری زوجیت قرآنی

1.2.1 سکونت (آرامش وجودی)

-تحلیل آیه «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم: ۲۱)

- لتسكنوا^۱: سکونت به مثابه تعادل روانی-اجتماعی. (سید علی اکبر قرشی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص: ۱۸۸)

- داده‌های آماری: پژوهش دانشگاه تهران (۱۴۰۲) نشان می‌دهد ۶۸٪ طلاق‌ها در ایران ناشی از فقدان آرامش است .

2.2.1 مودت و رحمت (بیوند عاطفی، اخلاقی)

آیه «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» تا در کنارشان آرامش یابید (روم: ۲۱) رابطه‌ی زن و مرد، باید بر اساس مودّت و رحمت باشد. (قائمی، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۱۹۰)

- مودت: عشق فعالانہ (برخلاف عشق رمانٹیک غربی)

- رحمت: مسئولیت پذیری فراجنسیتی، تحلیل فمینیستی، اسلامی

۲-۳. عدالت و قومیت (ساختار حقوقی)

-نقد سه گانه های آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» (نساء: ۳۴)

- قرائت سنتی: مسئولیت مالی مردان) .

- قرائت اصلاحی: قوامیت به مثابه مدیریت مشترک.

2. واکاوی قرآن شناختی، نظام زوجیت: تحلیل نظام مند آیات و مفاهیم محوری

نظام زوجیت در قرآن کریم به عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، دارای ابعاد وجودشناختی، حقوقی و عاطفی است. این پژوهش با روش تفسیر موضوعی و تحلیل محتوای کیفی، به بررسی نظام‌مند آیات

¹ تسکونا نسکون: آرام گرفتن بعد از حرکت. به معنی آرامش باطن و الفت گرفتن نیز آمده است در لغت آمده: «سکن الیه: ارتاح» منظور از آن در آیه همین است.

زوجیت می‌پردازد. محوریت بحث بر سه سوره اصلی (بقره، نساء و روم) استوار است که هر یک بعد خاصی از زوجیت را تبیین می‌کنند.

1.2- مبانی هستی‌شناختی زوجیت

1.1.2. زوجیت به عنوان سنت الهی

آیه ۴۹ سوره ذاریات: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» نشان می‌دهد زوجیت یک قانون عام در نظام آفرینش است. علامه طباطبایی در المیزان این مفهوم را به «تکامل از طریق رابطه متقابل» تفسیر می‌کند.

2.1.2. همسر به مثابه جزء وجودی

آیه ۱ سوره نساء: «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا؛ شما را از «نفس واحدی» آفرید و جفتش را [نیز] از او آفرید.» بر یگانگی سرشتی زن و مرد تأکید دارد. در تفسیر نور آمده است: زن و مرد در آفرینش وحدت دارند و هیچکدام از نظر جنسیت بر دیگری برتری ندارند. (قرائتی، 1387، ج 2، ص 17)

2.2 تحلیل ارکان زوجیت قرآنی و چالش‌های تطبیق با جهان معاصر

ارکان سه‌گانه زوجیت در قرآن کریم:

1.2.2 سکونت (آرامش وجودی):

مفهوم سکونت در آیات قرآن به ویژه در آیه 21 سوره روم، فراتر از آرامش موقت است. این رکن بیانگر نوعی هماهنگی عمیق وجودی بین زوجین است که در سایه سه عامل محقق می‌شود: نخست، همخوانی روحی و فکری که در عبارت "مِنْ أَنْفُسِكُمْ" به آن اشاره شده است. دوم، تکامل متقابل که در فعل "لِتَسْكُنُوا" (متوسلی 1392، 130) نهفته است و سوم، نظام هدفمندی (متوسلی، 1392، 130)^۱ که در سیاق آیه به عنوان نشانه‌ای از قدرت الهی مطرح شده است.

در جهان امروز، این مفهوم با چالش‌های جدی مواجه است. زندگی ماشینی و فشارهای اقتصادی، بسیاری از ازدواج‌ها را به رابطه‌ای سطحی و فاقد عمق تبدیل کرده است. پژوهش‌های میدانی نشان

¹ هدف از ازدواج، تنها ارضای غریزه ی جنسی نیست، بلکه رسیدن به یک آرامش جسمی و روانی است.

۲. نظام مالیاتی خانواده محور:

با استناد به آیه: "وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ؛ و هر چه را انفاق کردید عوضش را او می دهد"، (سبا: 34) می توان: معافیت های مالیاتی برای خانواده های پرجمعیت در نظر گرفت؛ کاهش مالیات برای کارفرمایانی که به کارکنان متأهل مزایای ویژه می دهند؛ تخفیف های مالیاتی برای تولیدکنندگان کالاهای اساسی خانواده.

۳. تسهیلات مسکن جوانان:

بر اساس حدیث الإمام الصادق علیه السلام «: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ؛ امام صادق علیه السلام: هر کس مسجدی بسازد، خداوند برای او در بهشت خانه ای بسازد. » (کلینی، ج 3، ص 368)

پیشنهادهای زیر ارائه می شود:

اختصاص زمین های دولتی به طرح های مسکن متاهلین، اعطای وام های بلندمدت با بازپرداخت آسان، مشارکت بخش خصوصی در ساخت مسکن اجتماعی

۴. بیمه جامع خانوادگی:

با توجه به آیه ۲ سوره مائده: "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى"، می توان:

- طراحی بیمه های درمانی ویژه خانواده

- پوشش بیمه ای برای زنان خانه دار

- بیمه بیکاری برای سرپرستان خانواده

۵. حمایت از مشاغل خانگی:

طبق روایتی از امام صادق (ع) فرمود: «مَشَى الْمُسْلِمُ فِي حَاجَةِ الْمُسْلِمِ خَيْرٌ مِنْ سَبْعِينَ طَوَافًا بِالْبَيْتِ الْحَرَامِ؛ حرکت مسلمان در مسیر برآوردن حاجت مسلمان دیگر از هفتاد طواف خانه خدا بهتر است». (مدرسی، 1383، ص 193، ح 20) بر این اساس:

آموزش مهارت های کار در منزل به زنان، تأمین مواد اولیه با قیمت دولتی، ایجاد بازارهای مجازی برای فروش تولیدات

۶. کمک‌های مستقیم معیشتی:

با استناد به آیه ۲۷۳ سوره بقره: "لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ صدقات مخصوص فقیرانی است که در راه خدا بازمانده و ناتوان شده‌اند"، پیشنهاد می‌شود:

پرداخت یارانه هدفمند به خانواده‌های نیازمند، بن‌کالاهای مخصوص اقلام اساسی، کمک‌های نقدی فصلی.

نتیجه گیری

در این پژوهش به بررسی نظام زوجیت در قرآن کریم و چالش‌های تطبیق آن با شرایط خانواده‌های معاصر پرداخته شد. خانواده به عنوان نهادی مقدس در اسلام، امروزه با تحولات و چالش‌های بی‌سابقه‌ای مواجه شده است که بازخوانی هوشمندانه آموزه‌های قرآنی را ضروری می‌سازد. قرآن کریم با ارائه الگویی جامع و منسجم، زوجیت را نه تنها به عنوان رابطه‌ای زمینی، بلکه به مثابه سنتی الهی در نظام آفرینش معرفی می‌کند. محوریت این الگو بر سه پایه اساسی سکونت، مودت و رحمت استوار است که هر یک ابعاد مختلفی از زندگی مشترک را پوشش می‌دهد. سکونت به

معنای آرامش عمیق وجودی، مودت به مفهوم عشقی مسئولیت‌پذیر و رحمت به عنوان دلسوزی فعالانه، ارکان اصلی این نظام را تشکیل می‌دهند.

در بخش جامعه‌شناختی پژوهش، نشان می‌دهد که خانواده‌های معاصر با چالش‌های جدی در تحقق این اصول روبرو هستند. کاهش کیفیت روابط عاطفی، افزایش آمار طلاق، تغییر نقش‌های جنسیتی و فشارهای اقتصادی، همگی از جمله این مشکلات محسوب می‌شوند. به عنوان نمونه، تحقیقات نشان می‌دهد که حدود دو سوم طلاق‌ها ناشی از عدم تحقق همان آرامش و سکنی است که قرآن به عنوان محور زندگی مشترک معرفی کرده است. همچنین، میانگین گفت‌وگوی مؤثر زوجین در بسیاری از خانواده‌ها به کمتر از نیم ساعت در روز کاهش یافته که نشان‌دهنده فاصله گرفتن از مفهوم مودت و رحمت قرآنی است.

الگوی قرآنی خانواده دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که آن را از دیگر الگوها متمایز می‌سازد. جامعیت، انعطاف‌پذیری، فطرت‌مداری و تکامل‌گرایی از جمله این ویژگی‌ها محسوب می‌شوند. این الگو نه تنها به نیازهای مادی و زمینی انسان توجه دارد، بلکه رشد معنوی و تعالی روحی را نیز در نظر گرفته است. از این رو، می‌تواند پاسخگوی چالش‌های پیچیده خانواده در عصر حاضر باشد.

برای تحقق این الگو، پیشنهاد می‌شود که نهادهای مختلف اجتماعی همکاری نزدیکی با یکدیگر داشته باشند. تشکیل شورای عالی خانواده با حضور مراجع تقلید و متخصصان، اصلاح نظام آموزشی و گنجاندن آموزه‌های قرآنی در برنامه‌های درسی، بازنگری قوانین خانواده بر اساس معیارهای اسلامی، و تولید محتوای رسانه‌ای جذاب مبتنی بر ارزش‌های دینی، از جمله اقدامات ضروری در این زمینه محسوب می‌شوند. همچنین، حمایت‌های مالی و اقتصادی از خانواده‌ها، به ویژه زوج‌های جوان، می‌تواند زمینه‌ساز تحکیم بنیان خانواده باشد.

در پایان باید تأکید کرد که خانواده قرآنی نه نهادی ایستا و منفعل، بلکه کانونی پویا برای رشد انسان و تحول جامعه است. تحقق این الگو نیازمند بازخوانی دائمی متون دینی و تطبیق هوشمندانه آن با شرایط متغیر اجتماعی است. این پژوهش نشان داد که با اتکا به آموزه‌های ناب قرآن کریم و سیره معصومین(ع)، می‌توان بر پیچیده‌ترین چالش‌های خانواده معاصر غلبه کرد و الگویی متعادل و کارآمد ارائه داد که هم پاسخگوی نیازهای امروز باشد و هم سعادت ابدی انسان را تضمین کند.

منابع

1. ابن بابویه، محمد بن علی، بی تا ، عیون اخبار الرضا(ع)، بی جا.
2. ابن منظور ،ابی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم، 1414ه.ق، لسان العرب ،چاپ سوم ،بیروت ،دار صار.
3. بیات، عبدالرسول، 1381، فرهنگ واژه ها، تهران، مؤسسه اندیشه و فرهنگ دینی.
4. ترکشوند، جواد، 1393، الگوی ساختار قدرت در خانواده، بر اساس منابع اسلامی و مقایسه آن با الگوی ساخت نگر در روانشناسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
5. جمالی، مصطفی، 1384، دین، مدرنیته و اصلاحات، قم، بلوار امین، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما .
6. حق شناس، میرزا محمد مهدی، 1399، همسران ثقلینی (کتاب الله و عترتی)، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.
7. راغب اصفهانی، ابی القاسم حسین بن محمد، 1412. مفردات فی غریب القرآن، محقق صفوان عدنان داودی، چاپ اول، دمشق،
8. فراهیدی، خلیل بن احمد، 1410، العین، چاپ دوم، قم، انتشارات هجرت..
9. مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم 1368، ناشر: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
10. قرشی، سید علی اکبر، 1374، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر.
11. قرائتی، محسن، 1387، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن.
12. متوسلی، علی محمد، 1392، همسر مایه ی آرامش جسم و روان: سبک زندگی اسلامی براساس تفسیر نور، تهران: موسسه فرهنگی درسهای از قرآن.
13. مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، 1391، مدیریت رفتار، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.
14. کلینی، محمد بن یعقوب ۱۳۸۵، اصول کافی، تهران: قائم آل محمد..
15. قرشی بنابی، علی اکبر، 1376، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

16. طباطبایی، محمدحسین، 1374، ترجمه تفسیرالمیزان ، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، قم.
17. هادی منش، ابوالفضل، 1391، تبلیغ در رمضان ، انتشارات مرکز مدیریت حوزه های علمیه قم، قم.
18. مکارم شیرازی، ناصر ، 1393، زن در تفسیر نمونه، تهیه و تنظیم سعید داوودی، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع).
19. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی ، بحارالانوار، بیروت دار احیاء التراث العربی، بی تا.
20. مدرسی سید محمدعلی ، 1383، فروغ الحدیث ، احمدیه ، تهران .
21. وظیفه مند، رضا، 1391، اختلاف های کوچک ، تفاهم های بزرگ، به سفارش آستان قدس رضوی، معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی. مشهد: انتشارات قدس رضوی.